

Mirator 2/23 (2024)

eISSN 1457-2362

Glossa ry - Keskiajan tutkimuksen seura / Sällskapet för medeltidsforskning /

Society for Medieval studies in Finland

<https://journal.fi/mirator>

CC BY-NC-ND 4.0

Lectio praecursoria

Alphabetum dictinccionum of Master Mathias of Linköping: its composition, use and literary context (25.8.2023, Helsingin yliopisto)

Sanna Supponen

Helsingin yliopisto

sanna.supponen@helsinki.fi

ORCID; 0000-0002-8674-0100

To cite this lectio:

Sanna Supponen. "Lectio praecursoria: Alphabetum dictinccionum of Master Mathias of Linköping: its composition, use and literary context". *Mirator* 2/23 (2024), 81–85.

Alphabetum dictinccionum of Master Mathias of Linköping: its composition, use and literary context

Lectio praecursoria, 25.8.2023, Helsingin yliopisto

SANNA SUPPONEN

Lapsesta lähtien eräs lempiharrastukseni on ollut palapelien kokoaminen; käsikirjoitustutkimuksessa, ja historian tutkimuksessa ylipäätään, on paljon samaa. Ensin lajitellaan palat sopivien kriteereiden mukaan, jotta nähdään, mitkä niistä kuuluvat yhteen. Sitten rakennetaan raamit, jotta saadaan jonkinlainen käsitys kokonaiskuvasta. Sen jälkeen osio kerrallaan kootaan paloja yhteen ja täydennetään kokonaiskuvaa yksityiskohdilla. Molemmissa tapauksissa saattaa huomata, että osa paloista puuttuu tai joukkoon on eksynyt aivan muita palasia. Käsikirjoitustutkimus on lisäksi asteen haastavampaa, sillä usein lähtötilanne on se, että emme tiedä millainen lopputuloksen tulisi olla, koska mallia ei säily. Nämä kaikki seikat pätevät, kun aloin tutkimaan maisteri Mathias Linköpingiläisen teosta *Alphabetum distincionum*.

Maisteri Mathias oli Linköpingin hiippakunnan kaniikki. Hän oli opiskellut todennäköisesti Pariisiin yliopistossa ensin niin sanottuja vapaita taitoja maisteriksi asti, ja sen jälkeen jatkanut teologian opintoihin. Hänet tunnetaan ehkä parhaiten yhtenä pyhän Birgitan rippi-isistä, mutta häntä pidetään myös Ruotsin keskiajan ehkä tärkeimpänä oppineena. Syynä tähän ovat kuusi hänen säilynyttä teostaan. Kolme teoksista on saarnan valmistelun tarpeisiin tehtyjä käsikirjoja, jotka Mathias todennäköisesti laati 1340-luvulla Linköpingin hiippakunnan papiston tarpeisiin. Väitöskirjani keskittyy näistä yhteen, joka tutkimuksessa tunnetaan kahdella nimellä, mutta johon viittaa nimellä *Alphabetum*.

Vuonna 1890 julkaistussa Ruotsin kirjallisuushistoriassaan kirjallisuustieteilijä Henrik Schück esitteli Mathiaksen teoksia. Hän mainitsi, että tärkein niistä on *Concordantia super totam Bibliam*, joka on ikävä kyllä kadonnut ja tunnetaan vain erään käsikirjoituksen marginaalimerkinnästä, jossa luetellaan Vadstenan luostarissa sijaitsevat Mathiaksen teokset. Nimityksen perusteella teoksen arveltiin pitkään olevan jonkinlainen Raamatun kommentaari.

Vuonna 1914 kirjastonhoitaja Isak Collijn ensimmäisenä esitti, että Ruotsin kansallisarkiston kokoelmista löytyvät nelisenkymmentä käsikirjoituslehteä, joita tutkimuksessa nimitetään fragmenteiksi, olisivat peräisin luettelossa mainitusta käsikirjoituksesta. Collijn määritteli teoksen pääasiassa Raamatun konkordanssiksi eli asiasanahakemistoksi, mutta totesi sen sisältävän myös muuta materiaalia. Tämän jälkeen vuosikymmenien aikana hiljalleen uusia fragmentteja identifioitiin ja teosta sivuttiin lyhyesti Mathiasta ja pyhää Birgittaa koskevissa tutkimuksissa.

Kukaan ei kuitenkaan tarttunut teokseen itseensä ennen 1980-lukua, jolloin latinisti Anders Piltz yhdessä Lundin yliopiston kirjastonhoitaja Per Ekströmin kanssa tarttui tehtävään. He kartoit-

tivat käsikirjoituksen osia jopa lehti-ilmoituksen avulla. Piltz julkaisi aiheesta kaksi alustavaa artikkelia, joissa esiteltiin pääpiirteittäin teoksen sisältöä ja kuvailtiin säilynyttä käsikirjoitusta. Hän myös editoi muutamia tekstipätkiä. Piltz myös esitti teokselle uuden nimen *Alphabetum distinctionum* perustuen teoksen sisältöön, joka hänen mukaansa oli jotain Raamattu konkordanssin ja tietosanakirjan väliltä ja vastasi hyvin niin sanottuja distinktiokokoelmia, jotka kokoavat yhteen eri oppineiden kommentaareja Raamattuun.

Nykykäsitys pohjaakin pitkälti Piltzin artikkeleissa esitettyihin tuloksiin. Lisää fragmentteja on kuitenkin sittemmin tunnistettu 2000-luvulla Ruotsin kansallisarkiston ja Suomen kansalliskirjaston suurissa hankkeissa, joissa kartoitettiin ja tutkittiin niiden fragmenttikokoelmia. Näissä hankkeissa myös digitoitiin osa *Alphabetumin* fragmenteista, mikä oli ratkaisevan tärkeää sille, että itse pystyin tarttumaan aiheeseen.

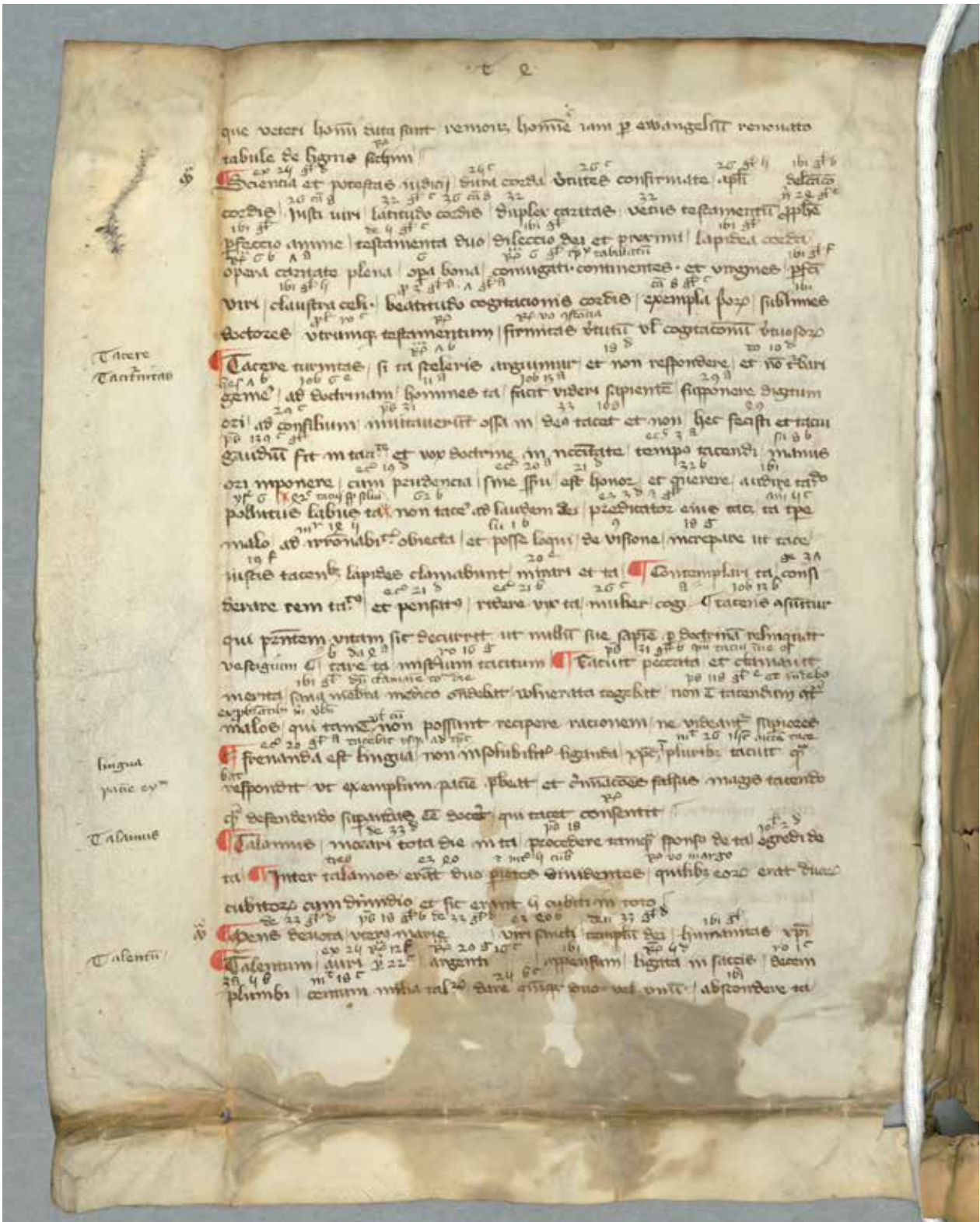
Ensimmäisenä tehtävänäni olikin palojen kartoitus. *Alphabetum* havainnollistaa hyvin useiden keskiaikaisten käsikirjoitusten kohtaloa Ruotsin valtakunnassa. Valtaosa keskiaikaisesta aineistosta säilyy nimittäin vain osittain. Nämä fragmentit säilyvät kiitos – viitataan siihen sitten positiivisessa mielessä tai ironisesti – Kustaa Vaasan toimeenpaneman hallintouudistuksen. Sen vuoksi valtakunnassa ryhdyttiin tuottamaan runsaasti erilaista tiliaineistoa ja reformaation myötä tarpeettomiksi koettujen keskiaikaisten kirjojen sivuja käytettiin näiden tilikirjojen kansilehtinä. Nahasta tehdyt pergamenttilehdet olivat mitä parhaita materiaalia tällaiseen tarpeeseen. Osa lehdistä päätyi toki kaikenlaiseen muuhunkin käyttötärpeeseen, mihin nahka sopi. Sen vuoksi suuri osa niistä on tänä päivänä kadonnut.

Väitöskirjassani osoitan, että *Alphabetumin* käsikirjoitusfragmenteja säilyy 89 kappaletta. Ne ovat hajallaan kahdeksassa eri kokoelmassa viidessä eri kaupungissa eli Helsingissä, Tukholmassa, Vadstenassa, Oslossa ja Lontoossa. Olen kuluttanut ulkomaisten arkistojen penkkejä yli kahden kuukauden työpäivien edestä mittaamassa, valokuvaamassa, kuvailemassa ja etsimässä aineistoa. Puuttuvien palojen etsiminen oli yksi kiinnostavimpia, innostavimpia ja turhauttavimpia työvaiheita. Satojen läpikäytyjen arkistokansioiden joukosta onnistuin kuitenkin tunnistamaan muutamia aiemmin tuntemattoman palasen.

Käsikirjoituslehtien tarkka tarkastelu myös osoitti, että säilyneet lehdet ovat itseasiassa peräisin kahdesta eri käsikirjoituksesta. Nimitän niitä Linköpingin käsikirjoitukseksi ja Vadstenan käsikirjoitukseksi. Niiden säilyvyys ei kuitenkaan ole tasaista, vaan varhaisemmasta Linköpingin käsikirjoituksesta, joka saattaa olla Mathiaksen oma kopio, tunnetaan vain yksi nelisivuinen fragmentti.

Kahden käsikirjoituksen alkuperän jäljittämässä oli runsaasti hyötyä muustakin aineistosta kuin niiden keskiaikaisesta sisällöstä. Esimerkiksi uusiokäyttö tilikirjojen kansina antoi vihjeitä Vadstenan käsikirjoituksen aiemmasta sijainnista, sillä suuri osa sen lehdistä kierrätettiin Itä-Götanmaan tili- ja oikeusaineistojen kansilehdiksi. Vadstenan luostarin kirjeenvaihdosta taas sain vihjeitä siitä, milloin käsikirjoitus on saapunut sinne. Tämä tieto auttoi myös rajaamaan käsikirjoituksen kirjoitusajankohtaa.

Seuraavaksi tuli rakentaa kuvan raamit. Paremmiin säilyneen Vadstenan käsikirjoituksen kohdalla aineistoa säilyy 326 sivua. Tämä mahdollisti sen, että pystyin hahmottelemaan sen vihkorakennetta. Ulkoisesta lähteestä tiesin sen, että käsikirjoitus on ollut jaettuna kolmeen volyyymiin. Tämä on varsin luonnollinen ratkaisu, kun ajatellaan teoksen massiivista kokoa. Koska aineistoa säilyy eri puolilta kolmea volyyymia ja teoksessa on aakkoselliset sivunumerot, pystyin rekonstru-

Siou T4, jossa näkyvät asiasanat Tacere, Taciturnitas, Talamus ja Talentum. Kussakin asiasanassa annetaan ensin konkordanssi eli asiasanan esiintymät Raamatussa, sitten seuraava muuta materiaalia, jolla saarnan teemaa voi kehittää eteenpäin. Asiasanojen lopussa annetaan usein lisäksi toinen konkordanssi eli listataan ne esiintymät Raamatusta, joissa sana esiintyy moraalisessa merkityksessä. Kappale on tyypillisesti merkitty m-kirjaimella. Asiasanojen lisäksi marginaaliin on merkitty hakusanoja, kuten 'lingua', joiden avulla lukija löytää helpommin tietyn kohdan tekstistä. Helsinki, Kansalliskirjasto, F.m. V TH AA 115, 1v. Kuva. Fragmenta membranae (<https://fragmenta.kansalliskirjasto.fi/>).

oimaan, millainen käsikirjoitus on rakenteeltaan suurin piirtein ollut. Rekonstruoidun vihkorakenteen avulla pystyn lisäksi arvioimaan, että teoksessa on alun perin ollut vähintään 1264 sivua. Tämä tarkoittaa, että noin neljäsosa alkuperäisistä lehdistä säilyy.

Uusi käyttötarkoitus, ajan kuluminen ja vaihtelevat olosuhteet, kuten tulipalot ja kosteus, ovat kuitenkin jättäneet jälkensä. Pääosasta käsikirjoituslehtiä puuttuu jokin osa tekstistä ja muutamat ovat täysin lukukelvottomia.

Sen jälkeen, kun raamit oli rakennettu, aloin täydentämään kuvaa teema kerrallaan. Ensimmäisenä tartuin siihen, millaisesta aineistosta teos oli tehty ja mitä se kertoo teoksen käytöstä.

Mathias yhdistelee *Alphabetumissa* varsin ainulaatuisella tavalla eri kirjallisuudenlajeista tavattavaa materiaalia. Tyypillisemmin keskiajan kirjallisuudessa nämä aineistot olivat erillisissä teoksissa.

Mathias kokosi erilaiset aineistot asiasanoittain, ja tekstin rakenne palveli sen käyttöä. Aluksi tekstissä annetaan asiasana ja sen jälkeen konkordanssi eli asiasanan esiintymät Raamatun eri kirjoissa. Sitten luetellaan, miten eri kirkon oppineet ovat vuosien saatossa aiheesta kirjoittaneet. Sen jälkeen mahdollisuuksien mukaan kuvaillaan, mitä ensyklopedioissa tai muussa kirjallisuudessa aiheesta on kirjoitettu. Lopuksi on uusi konkordanssi, jossa luetellaan ne esiintymät Raamatussa, joissa aihetta käsitellään moraalisisessa tai vertauskuvallisessa merkityksessä. Mathiaksen ratkaisu, jossa hän yhdistää eri aineistot aakkosellisten hakusanojen alle on varsin käyttäjäystävällinen. Lisäksi hän liittää eri hakusanat toisiinsa ristiviitteiden avulla, jolloin käyttäjä löytää helposti lisämateriaalia aiheeseensa muista hakusanoista.

Aineiston laajuus ja monipuolisuus on mahdollisesti ollut syynä siihen, että teksti on myös rakenteellisesti varsin monimutkainen toteutukseltaan. Se koostuu leipätekstistä ja rivien välisestä viiteapparaatista. Pääasiassa tämä tarkoittaa sitä, että viitteet ovat sijoitettuna lainauksen yläpuolelle. Tämäkin ratkaisu lopulta palvelee lukijaa, joka helposti löytää halutun Raamatun kohdan ja sitä koskevat aineistot.

Kaikkia niitä aineistoja, joita *Alphabetum* sisältää, käytettiin saarnan valmisteluun. Myös teoksen esipuheessa viitataan siihen, että teos oli ensisijaisesti tehty tähän tarkoitukseen. Tämä ei toki poissulje sitä mahdollisuutta, että teosta olisi käytetty myös muihin tarkoituksiin. *Alphabetum* sisälsi arviolta noin 4000 hakusanaa ja oli oiva tietopankki lähes aiheeseen kuin aiheeseen. Teoksen laajuus on toinen yllättävä piirre *Alphabetumissa*, sillä samankaltaisissa hakuteoksissa on tyypillisesti huomattavasti vähemmän hakusanoja.

Toinen näkökulma, jolla täydensin kuvaa *Alphabetumista*, oli teoksen lähteiden tarkastelu ja sitä kautta sen kirjallisen kontekstin tutkiminen. Mathiaksen käyttämät lähteet ovat pääasiassa valikoituneet käyttötarkoituksen mukaan. On luonnollista, että hän siteeraa Raamattua, pääasiassa erään aiemman konkordanssin kautta, ja aikakauden tärkeimpiä Raamatun kommentaareja. Hän kuitenkin muokkasi aineistoa sopivaksi uuteen käyttötarkoitukseen muun muassa lyhentämällä sitä runsaasti ja kirjoittamalla useita tekstikohtia omin sanoin. Tämä tekee siteerausten tunnistamisesta toisinaan äärimmäisen vaikeaa. Väitöskirjassani en siksi pystynytäkään kartoittamaan kaikkea Mathiaksen käyttämää aineistoa, vaan keskityin niihin lähteisiin, jotka hän mainitsee viitteissä nimeltä.

Säilyneessä aineistossa mainitaan yli kaksikymmentä oppinutta nimeltä. Ehdottomasti tärkein näistä on Bartholomaeus Anglicus, jonka tietosanakirjaa *De proprietatibus rerum* (asioiden

ominaisuuksista) siteerataan säilyneessä aineistossa 51 kertaa. Tätä ja muita Mathiaksen pääasiallisia lähteitä yhdistää se, että ne ovat kokoomateoksia. Ne koostavat tietoa useista lähteistä, ja tieto on niissä valmiiksi jäsenneyssä ja helppokäyttöisessä muodossa. Ne olivat myös aikakaudella suosittuja ja siksi todennäköisesti helposti saatavilla. Mathiaksen oma kädenjälki näkyy siinä, mitä tekstejä hän teokseensa valitsi. Toisinaan hän myös muokkasi tai täydensi lainattuja kohtia. Lisäksi on melko varmaa, että teoksessa on runsaasti myös Mathiaksen omia ajatuksia. Näiden tarkempi selvittäminen jää kuitenkin tulevien tutkimusten tehtäväksi.

Vaikka väitöskirjani antaakin aiempaa kattavamman kuvan siitä, mikä *Alphabetum* oli, mihin sitä käytettiin ja mikä oli sen kirjallinen konteksti, se on kuitenkin vasta alkusoitto. Ilman säilyneiden lehtien editioita, mahdollisuudet tarkastella teoksen sisältöä olivat rajalliset. Teoksen sisällön analyysi varsinkin suhteessa Mathiaksen muihin teoksiin voisi auttaa meitä ymmärtämään paremmin hänen ajatteluaan ja sen historiallista kontekstia.

Toinen seikka, jota väitöskirjassani vain sivutaan, on teoksen tosiasiallinen käyttö ja merkitys Vadstenan luostarissa. Esittelen lyhyesti, millaisia marginaalimerkintöjä teoksesta löytyy, mutta niiden tarkempi tarkastelu voisi kertoa käyttäjien tarpeista ja arvostuksista. Esittelen myös muutamia käsikirjoituksia, joissa viitataan *Alphabetumiin* tai sitä siteerataan. Näiden käsikirjoitusten tarkempi tutkimus voisi antaa lisävaloa sille, miten *Alphabetumia* hyödynnettiin Vadstenassa. Tällaisia ulkoisia mainintoja teoksesta voi lisäksi hyvinkin löytyä vielä tulevaisuudessa lisää. Väitöskirjani toivottavasti tarjoaa hyvät lähtökohdat näiden ja muiden kysymysten ratkomiseen.

FM Sanna Supposen historian väitöskirja ”Alphabetum distinccionum of Master Mathias of Linköping: its composition, use and literary context” tarkastettiin Helsingin yliopistossa 25.08.2023. Vastaväittäjänä toimi professori Roger Andersson (Tukholman yliopisto) ja kustoksena professori Samu Niskanen (Helsingin yliopisto).

Väitöskirja on luettavissa avoimesti verkossa Helsingin yliopiston julkaisuarkistossa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-9376-6>